

TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ'NİN İLK METİN ŞERHİ DENEMESİ: “ŞEYH SA'DÎ'NİN BİR SERGÜZEŞTİ”

ESRA ÇAKAR¹

ÖZET

Daha çok *Edebiyat Lüğatı* ve *Mesnevî Şerhi* ile tanınan, yaklaşık olarak elli yıl şiirle uğraşan, aruz ve hece ile 10000 beyit civarında şiir söyleyen Tâhirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun) (1877-1951) üç ayrı Türkçe divanı, bir de Farsça divançesi vardır. Bizzat kendisinin 68 sayı çıkardığı *Mahfil* dergisi ile *Sebilürreşâd*, *Sırâtümüstakîm*, *Beyânülhak* ve *İslâm Yolu* gibi dergilerde edebî, tarihî ve tasavvufî içerikli birçok şiir ve yazısı yayımlanmıştır. Öğretmenliğin yanı sıra basın hayatı ile de ilgilenmiştir. Telif ve tercüme birçok eser yazan Tâhirü'l-Mevlevî'nin burada çeviriyazısı sunulan eseri, *Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti* adlı eseri, Sa'dî'nin (ö. 691-4/1291-4) *Bostan* adlı eserinde yer alan bir hikâyenin, şair tarafından yapılan şerhini içermektedir.

ANAHTAR KELİMELER

Tâhirü'l-Mevlevî, Sa'dî, Türk Edebiyatı, Fars Edebiyatı, şiir, metin şerhi.

TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ'S FIRST COMMENTARY ATTEMPT: (A STORY OF SHAYKH SA'DÎ)

ABSTRACT

Tâhirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun) (1877-1951) who is known with his works *Edebiyat Lüğatı* and *Mesnevî Şerhi* also dealt on poetry and had and three Turkish and one Persian divans that all of them contains more than 10.000 couplets. Many historical and mystic poems and articles by him also published in the the magazines like *Mahfil* (which is issued by himself) *Sırâtümüstakîm*, *Beyânülhak* and *İslam Yolu*. He dealt with the press, as well as teaching life. Tâhirü'l-Mevlevî's work that *Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti* (Shaykh Sa'dî's A Story) is presented here consists commentary of a story from Sa'dî's (d. 691-4/1291-4) work *Bostan*.

KEYWORDS

Tâhirü'l-Mevlevî, Sa'dî, Turkish Literature, Persian Literature, verse, poetry, commentary of texts.

ŞEYH SA'DÎ'NİN BİR SERGÜZEŞTİ

Hindistan'daki Sûmenât mabedi ile oradaki putperestlerin ahvâline dâir ma'lûmâtı hâvidir.

¹ Araş.Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.
esracakar_87@hotmail.com

در شعر سه کس پیمبرانند هر چند که (لا نبی بعدی)
اوصاف و قصیده و غزل را فردوسی و انوری و سعدی^۲

kıt'asıyla kudret-i şâirâneleri itiraf olunan vahy-âverân-ı Acem'den Şeyh Sa'dî'nin, nâm-ı hakîmânesi Şark ve Garb'ın ma'rûfu bulunup bir asırdan ziyade ömür sürdükten sonra 691 Şevval'inin bir Cuma günü Şiraz'da âlem-i bekâya intikal eyleyen o muazzam cihan şairi ve o büyük ahlâk mualliminin *Gülistân*-ı her dem-tâzesi gibi *Bostan* namında da bir eser-i mu'teberi vardır ki yakın zamanlara kadar -âsâr-ı sâiresi misilli- hikem-cûyân-ı Osmanî'ye tedris edilirdi.

Hazret-i Sa'dî, bu ravza-i irfânı 655 tarihinde³ ve iki bayram arasında tarh ve tesis eylediğini:

به روز همایون و سال سعید به تاریخ فرخ میان دو عید
ز ششصد فزون بود پنجاه و پنج که پر رُ شد این نامبردار گنج^۴

beyitleri ile haber veriyor.

Adl, ihsan, aşk, tevazu, rıza, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münacata dair on bab üzerine müretteb olan *Bostan*'ın sekizinci babında Cenâb-ı Şeyh'in bir ser-güzeşt-i garfbi mündericidir.

Bu ser-güzeştin garip olmakla beraber Sumenât⁵ mabedi hakkında izahatı hâvî bulunmasından bazı kelimâtının şerhiyle mealen tercümesini münasip gördük.

Tâhirü'l-Mevlevî

² “Her ne kadar Hz. Muhammed ‘Benden sonra peygamber gelmeyecektir’ buyurmuşsa da şiir sanatında üç kişi peygamberdir: Evsâfta Firdevsî, kasidede Enverî, gazelde Sa’dî.” Mevlânâ Abdurrahmân Câmî, *Bahâristan*, haz. İsmâil-i Hakîmî, Tahran, İntişârât-ı İttılâât, 1374 hş., s. 105.

³ *Gülistân*'da:

در آن مدت که مارا وقت خوش بود ز هجرت ششصد و پنجاه و شش بود
مراد ما نصیحت بود و گفتم حوالست با خدا کردیم و رقتیم

“Hoşça vakit geçirdiğimiz ve bu kitabı yazdığımız zamanlar, hicretin 656. yılı idi. Muradımız öğüt vermektir, söyledik ve söylediklerimizi Allah'a havale edip gittik.” beyitlerinin mevcudiyetinden anlaşıldığına göre *Bostan*, *Gülistân*'dan bir sene evvel telif edilmiştir. Sa'dî-yi Şirâzî, Ebu Abdullah Muslihuddin: *Gülistân-ı Sa'dî*, haz. Gulâmhuseyn-i Yûsuff, Tahran, Şirket-i Sihâmî-yi İntişârât-ı Hârezmî, 1373 hş., s. 57.

⁴ Sa'dî-yi Şirâzî, *Bostan-ı Sa'dî* -“*Sa'dî-nâme*”, haz. Gulâmhuseyn-i Yûsûfî, İntişârât-ı Hârezmî, Çâp-ı Dovvom, Tahran, 1363 hş., s. 37, be. 113-114.

⁵ Sûmenât: Hindistan'ın Gucerât sahilinde eski bir şehir idi ki derununda gayet cesîm u fevkalâde müzeyyen bir puthane vardı. Sultan Mahmud-ı Gaznevî, Sûmenât'ı fethedince puthane dahilindeki altın ve gümüşü iğtinam eyleyerek tezyinatından çoğunu payitahtı bulunan Gazne'ye getirmiş. *Burhân-ı Kâtî*'ın beyanına göre puthanedeki sanem-i a'zamı da kırdırdıktan sonra darüssaltanasındaki camiin kapısına eşik yaptırmış. Sultan Mahmud'un vefatını müteakip Sûmenât puthanesi yeniden kesb-i imrân eylemiş olmalı ki Şeyh Sadi orada fildişinden masnu' bir put görmüş. Çünkü Sultan Mahmud 421 tarihinde vefat etmiştir. (Müellifin notu)

Hikâyet-i Sefer-i Hindistan ve Dalâlet-i But-perestân

بتی دیدم ز عاج در سومنات
مرصع چو در جاهلیت منات
چنان صورتش بسته تمثالگر
که صورت نبندد از آن خوبتر⁶

Mealî:

“*Sumenât'ta, fildişinden oyulmuş ve zamân-ı câhiliyetteki Menât gibi tezyin yahut yere nasb olunmuş bir put gördüm ki heykeltraşı, misli bünyan[?]⁷ edilemeyecek surette san'at ve maharet göstermişti.*”

Sûdî merhum⁸ bu beyitlerin şerhinde Sumenât'ı “Çin canibinde bir kilisenin ismidir. Ol şehre de Sumenât derler.”⁹ diye tarif ediyor. Menât'ın izahında “Mekke putlarından birinin ismidir. Ziyade murassa' idi.”¹⁰ izahatını vermekle beraber, murassa için de “ism-i mef'ûldür, tef'îl bâbindan; şol nesne ki anda cevahir oturtmuş olalar.”¹¹ diyor.

Koca mu'teriz, şurrâh-ı sâireyi haklı haksız tahtie ederken, şu ta'rifatında kendisi de mezlaka-i zuhûla yuvarlanmıştır. Çünkü evvelen, Sumenât'ın Çin'de değil, Hind'de ve Gucerât sahilinde bir şehir olduğu muhakkaktır. Sâniyen, Menât'ın Mekke'de ve dâhil-i Kâbe'deki putlardan olduğuna dair bir rivayet varsa da Hüzeyl ve Huzaa kabilelerinin perestiş ettikleri bir kaya bulunduğu da mervidir ki doğru olmak lâzım gelen bir rivayete göre bi't-tab' murassa yani cevahir oturtulmuş değildi. Sâlisen, murassa, mücevherli manasına geldiği gibi “müzeyyen” mealini ve “bir yere dikilmiş ve oturtulmuş” mefhumunu da ifade eder ki şu manalara nazaran birinci beytin manası olan “Vakt-i câhiliyetteki Menât gibi Sumenât'taki sanem de murassa' idi.” cümlesini “Menât'ın vakt-i câhiliyette müzeyyen olduğu yahut etrafı tavaf edilmek üzere bir yere dikilmiş bulunduğu gibi Sumenât'taki put da müzeyyen yahut bir mahalle mansub idi.” diye izah eylemek, rivâyet-i menkûleye daha muvafık olur.

ز هر ناحیت کاروانها روان
به دیدار آن صورت بی روان
طمع کرده رایان چین و چگل
چو سعدی و فزازان بت سنگدل

⁶ Sa'di-yi Şirâzî, *a.g.e.*, s. 178, be. 3476-3477.

⁷ Metinde (Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti, s.5) انیان، اتیان.

⁸ Bosnalıdır. Malumatlı ve davalı bir zatmış. *Mesnevi-i Şerîfe, Divan-ı Hafız'a, Gülistan'a, Bostan'a* şerh yazmış. *Kâfiye* ile *Şâfiye*'yi tercüme etmiştir. Vefatı 1000 tarihlerindedir. (Müellifin notu)

⁹ Ahmed Sudi Bosnevî, *Şerh-i Bostan*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288, II, 339.

¹⁰ Sudi, *a.g.e.*, c.2, s.339.

¹¹ Sudi, *a.g.e.*, c. 2, s. 339.

زبان آوران رفته از هر مکان تضرع کنان پیش آن بی زبان^{۱۲}

Meali:

*“O cansız putu görmek için kervanlar gider,
Sa’dî'nin taş yürekli maşukundan vefa umması gibi,
Çin ve Çigil hükümdârânı ondan fâide tamaında
bulunurdu. Her taraftan birçok fusahâ ve büleğâ
ziyaretine azimetle, huzûr-ı ebkemiyyetinde tazarru'
ederlerdi.”*

Rây (رای): Hind hükümdarlarının unvanı iken Sa'dî merhum burada ta'mîmen kullanmıştır. Şimdi Hindistan'daki ümerâ-yı müslimeye mahsus olan “nevvâb” tabirine mukabil, gayrimüslim bulunanların kullandığı “râçe” kelimesi bu lafzın musağğarı zannedilir.

Çigil (چگل): Cim'in ve kâf'ın kesriyle, “Türkistan'da bir şehir” olup “halkı gâyetle hûb ve hûbânı pek mahbûb” bulunduğu Burhân-ı Kâtî'da¹³ muharrerdir.

فرو ماندم از کشف این ماجرا که حیی جمادی پرستند چرا^{۱۴}

Meâli:

*“Zî-rûh olan birtakım insanların böyle bî-rûh
bir puta tapınmalarındaki mecburiyeti keşfetmeden
aciz kaldım.”*

نکو گوی و هم حجره و یار بود	مغی را که با من سروکار بود
عجب دارم از کار این بقعه من	به نرمی بگفتم که ای برهن
مقید به چاه ضلالت درند	که مدھوش این ناتوان پیکرند
ورش بفکنی بر نخیزد ز جای	به نیروی دستش نه رفتار پای
وفاجستن از سنک چشمن خطاست ^{۱۵}	نیزی که چشمش از کهر بلست

Meâli:

*“Ateşperestlerden nazik ve dost canlı bir oda
refikim vardı ki aramızda samimiyyet mevcut idi. Bir
gün ona yavaşça bunun hikmetini sordum ve:*

¹² Sa'dî-yi Şirâzî, *a.g.e.*, s. 178, be. 3478-3480.

¹³ Muhammed Huseyn b. Halef-i Tebrîzî, *Burhân-ı Katî*, yay. haz. Muhammed Muîn, 4. bs., Tahran, Kitâbfürûş-i İbn-i Sînâ, 1342/[1963], c. 2, s. 653.

¹⁴ Sa'dî-yi Şirâzî, *a.g.e.*, s. 178, be. 3481.

¹⁵ Sa'dî-yi Şirâzî, *a.g.e.*, s. 178, be. 3482-3486.

-Ey Brehmen! Ben bu havali ahalisine hayretteyim ki şu aciz suretin meshûru olmuşlar ve çâh-ı dalâlete düşmüşlerdir. Bir puta perestîş ediyorlar ki ne elini kaldıracak kuvveti, ne ayağının yürümeye takati vardır. Hatta itip düşürsen kımıldamaya bile iktidarı yoktur. Bunun kehribadan ma'mul gözlerinden ne ümit ederler ki; 'camgözlerden vefa beklemek hatadır' dedim."

Muğ (مغ), "ateşperest" manasına olup mûğ (موغ) lafzının muhaffefidir. "Mecusi çocuğu" demek olan muğbeçe (مغچه), gerek Fârsîde, gerek lisanımızda "şarap sakisi, meyhaneci çırağı" mevkiinde müsta'meldir. "Mecusilerin ihtiyarı ve muktedası" mefhumunu ifade eden pîr-i muğan (پیر (مغان) da "meyhaneci" mealinde kullanılır.

Brehmen (برهمن), berhemen (برهمن), berhemend (برهمند), berheme (برهمه) suretlerinde telaffuz edilen bu kelime "Mecusi âlimi" demek olduğu gibi, ateşperestler indinde "Hazret, Hâce" tarzında hitabât-ı ta'zîmiyyedir.

Bir de ba'nın fethi yahut kesri ile mûbed-mûbid vardır ki "Mecusi müftüsü" manasına gelir. Mûbed-i mûbedân ise "kâdi'l-kuzât" tabirine bedel olur.

چو آتش شد از خشم در من گرفت	بدین گفتن آن دوست دشمن گرفت
ندیدم در آن انجمن روی خیر	مغان را خبر کرد و پیران دیر
چو سگ در من از بهر یک استخوان	فتادند گبران پازند خوان
ره راست در پیششان کج نمود	چو آن راه کج پیششان راست بود
به نزدیک صاحب‌دلان جاهل است ^{۱۶}	که مرد ارچه دانا و صاحب دل است

Meali:

"Suâl-i ta'rîz-âmîzim üzerine refîkim izhâr-ı adâvete ve hiddetinden ateş kesilerek ibrâz-ı husûmete başladı. Derhal koşup Mecusilere ve ateşkede brehmenlerine işi anlattı, hepsini başıma topladı.

Aleyhime toplanan bu encümenin vereceği kararın pek hayırlı bir şey olmayacağını anladım. Pâzend okuyan ateşperestler başıma üstüleri ve bir kemik için köpekler gibi av'ava başladılar.

Mecusilik râh-ı sakîmi onlara göre müstakim olduğundan benim tarîk-ı savâbımı yani mu'terizâne ve mütearrizâne hitabımı hoş görmediler. Zaten böyle olması da tabii idi. Çünkü bir insan, ne kadar

¹⁶ Sa'di-yi Şirâzî, a.g.e., s. 178, be. 3487-3491.

*âlim ve ne mertebe kâmil bulunsa, cühelâ nezdinde
ilim ve kemali takdir edilemez.”*

Gebr (گیر): Kâf-ı Fârsî'nin fetha ve ba ile ra'nın sükûnuyla “âteş-perest” manasınadır.

Pâzend (پازند): Zerdüşt'ün eser-i te'lîfi olan *Zend* kitabının tefsiri yahut şerhi veyahut Pehlevi lisanına tercümesi, rivâyet-i uhrâya göre *Zend*, *Pâzend*'in şerhi bulunduğunu, bir üçüncü nakle nazaran *Pâzend* ve *Zend*, Mecusiliğe dair ayrı ayrı iki kitap olduğunu *Burhân-ı Kâtu*¹⁷ gösteriyor.

Zeradüş (زرادشت), Zeradhüş (زرادهشت), Zerdüş (زردشت), Zeratüş (زراتشت) gibi birçok şekle giren Zerdüş kelimesi İran'da ateşperestliği ihdâs eden bir ateşî-nijâdın ismidir.

Avrupalılarca Zoroastre (زورواستر) diye ma'rûf olan bu âdem, aslen Hindli olup oradan kovulması üzerine Kiyâniyân'dan Gostaşb b. Lohrasb'ın zamân-ı saltanatında Feridun neslinden olduğu iddiasıyla Belh'e gelerek Mecusiliği telkine kalkışmıştır.

Telkînât-ı muğfilânesine İran şahı da kapılmış ve Azergoseşb (آزرگشسب) namıyla bir ateşkede tesis etmiş olduğundan Mecusilik az vakit içinde pek çok ilerlemiş ve câ be-câ ateşkedeler yayılmaya başlamıştır.¹⁸

Ateşperestliğin intişarı ve Furs ile Türk kavimlerinin ayîn-i kadîmi bulunan Sâbiîliğin, İran'da terki münasebetiyle Îrânîler ile Tûrânîler miyanında mukâtalât-ı medîde vukua gelmiştir.

Kable'l-muhârebe Turan hükümdarı Ercasb ile Goştasb arasındaki mükatebât *Şâhnâme*'de münderic olup edebiyat ve tarih nokta-i nazarından şâyân-ı tetkîk ve mütâlaadır.

İşte *Zend* yahut *Pazend* bu, Zerdüşt'ün “Cennetten getirdim!” diye meydana koyduğu kitap yahut kitaplardır ki *Est* (است), *Vest* (وست), *Seta* (سنا), *Esta* (استا), *Vesta* (وستا), *Zendasta* (زنداستا), *Zend Avesta* (زندآوستا) tarzında müteaddid telaffuzu bulunan bir kitapla şerh edilmiştir.

Avrupa müsteşriklerinin *Zend Avesta*'yı elde ederek Pehlevi tercümesiyle tab' ve lisanlarına nakl eylediklerini *Kâmûsu'l-âlâm*¹⁹ yazıyor. Pâzend-hân (پازندخوان), zend-hân (زندخوان), jend-hân (ژندخوان), zend-bâf (زندباف), jend-bâf (ژندباف), *Zend* kitabı okuyan; zındık (زندیک) kelime-i muarrebisinin aslı olan zindik (زندیک) ise “*Zend* mucibince amel eden” demektir.

¹⁷ Tebrîzî, *Burhân-ı Kâtu*, c. 2, s. 1036.

¹⁸ İran ateşkedelerinin en büyük ve en meşuru şunlardı: Azermihr (آذر مهر), Azernûş (آذر نوش), Azerbehram (آذر بهرام), Azerâyîn (آذر آیین), Azerharîn (آذر خراین), Azerberzin (آذر برزین) ve Azerzerdhüş (آذر زرد هشت). (Müellifin notu)

¹⁹ Şemseddin Samî, *Kamûsu'l-a'lâm*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1311/[1894], c. 4, s. 2423.

Tarafgirlikte yahut hüsn-i zanda pek ileri varan bazı müverrihîn, Zerdüş'tün enbiyâ-yı Sâsâniyyeden olduğuna veyahut Hazret-i İbrahim aleyhisselâm ile aynı şahıs bulunduğuna kail ve nâkil olmak garabetini göstermişler ve *Zend* ve *Pazend*'in *Suhuf-i İbrahim*'den iki sure olduğunu kitaplarına yazmışlarsa da²⁰ biz bunlara inanmakta ve Zerdüş'tü peygamber itikad etmekte mazuruz.

Çünkü telkin ve seniyyet eyleyen bir şahsın hâiz-i nübüvvet olması, şirk ile tevhîd ve nur ile zulmetin ittihadı gibi derece-i istihâlede bulunmakla beraber Mîlâd-ı İsâ'dan iki bin bu kadar sene evvel yaşamış ve İran'a ayak basmamış olan Hazret-i İbrahim ile yine Milattan beş yüz küsur yıl mukaddem Belh'de neşr-i ayîn eylemiş bulunan Zerdüş'tün bir olabilmesi muhâlin imkâna girmesi kabilindendir.

Âsâr-ı ahîreden birinde “Zerdüş't nam zât-ı celîl ile Cenâb-ı İbrahim Halîl aleyhisselâm miyanında bir münasebet bulunmak muhtemeldir.” deniyor.

Bize göre bu münasebet olsa olsa Hazret-i İbrahim'in atıldığı nâr ile Zerdüş'tün ikâd ettiği ateş arasındaki müşâbehetten ibarettir. Hatta rindân-ı Acem, bu müşâbehet münasebetiyle Cenâb-ı Halîl'e Zerdüş't-i Bozorg unvanını vermiştir.

فرو ماندم از چاره همچون غریق	برون از مدارا ندیدم طریق
چو بینی که جاهل به کین اندرست	سلامت به تسلیم و لین اندرست ^{۲۱}

Meali:

*“Emvâc-ı muhâcemâttan boğulmak
derecelerine gelince müdârâdan başka çare
bulamadım. Zaten cahilin izhâr-ı kîne kalkıştığı
görülünce tarik-ı selâmet, teslimiyet ve mülâyemet
cihetindedir.”*

مہین برہمن ستودم بلند	کہ ای پیر تقسیر و استاد زند
مرا نیز با نقش این بت خوشست	کہ شکل خوش و قامت دلکشست
بدیع آمدم صورتش در نظر	و لیکن ز معنی ندارم خبر
کہ سالوک این منزلم عن قریب	بد از نیک نادر شناسد غریب

²⁰ Gariptir ki Sûdî merhum da bu hurafeyi kabul ederek şerhine “Hazret-i İbrahim nebiye on suhuf nazil olmuştur ki onuncu suhufun ismi *Zend-i Pazend*'dir ki nasihat ve hikmet sözlerini mutazammındır” ibâre-i acîbesini yazmıştır. (Müellifin notu) Sudi, *a.g.e.*, c. 2, s. 341.

²¹ Sa'di-yi Şirâzî, *a.g.e.*, s. 178, be. 3492-3493.

تو دانی که فرزین این رقعہ ای نصیحتگر شاہ این بقعہ ای
 عبادت بہ تقلید گمراہیست خنک رہروی را کہ آگاہیست
 چہ معنیست در صورت این صنم کہ اول پرستندگانش منم ۲۲

Meali:

“Brehmenlerin reisini, pîr-i tefsir-i Zend ve üstad-ı kebir-i Pazend! diye ayyuka çıkarırcasına medh ü sena ettikten sonra dedim ki:

-Bu sanemin nukûş-ı bedîası benim de hoşuma gitti; şekli hoş ve kameti dil-keş olduğunu gördüm. Sureti gözüme garip gözüktüğü halde buranın yeni bir misafiri olduğum için hakikatine utula' kesp edemedim.

Sen ki mubedin reîs-i hakîmi ve nâsîh-ı azîmisin! Bilirsin ki mukallidâne ibadet, hakikaten bâdi-i dalâlet, âgâhâne sülûk ise şüphesiz mucib-i saâdettir.

Bu sanemin suretinde nasıl bir mana pinhan ise anlat ki ona perestîş edenlerin ilki ben olayım!”

Mihîn (مہین): Mim'in kesriyle “rütbe ve haysiyetçe büyük”.

Bedî' âmeden (بیع آمدن), “garip gelmek, acîp görünmek, mütehayyir bırakmak” manasındır.

Sâlûk (سالوک), “yola girmek, yola düzölmek” mealini ifade eyleyen sülûk (سلوک) masdarının müştakkatından ise de *sâhib-i Kâmûs*'un “س ل ک” maddesinde göstermediğine göre, müvelledât-ı Acemânenen olması zannedilir. Hindistan'da tab' edilmiş olan *Külliyât-ı Sa'dî*'nin muhteşîsi, bu kelime hakkında on beş - yirmi satır yazı yazıyor. Evvelâ, -bizim tercüme ettiğimiz gibi- “müsâfir” manasına geldiğini; sâniyen, “çok yol giden” mefhumunda sîga-i mübâlağa olduğunu; sâlisen, bazı nüshalarda sâlûk (سالوک) yerine fakir (فقير) demek olan sa'luk (صعلوک) lafzının görüldüğünü söylüyor. Sûdî Efendi merhum da “sâlûk, yolcu manasındır; bunda müsâfir demektir.”²³ ibaresiyle şerh düşüyor.

Ruk'a (رقعہ): Râ-yı mazmûme ile, “üzerine yazı yazılan kâğıt ve deri parçası, elbise yaması, ok talimine mahsus nişan tablası” manalarındadır. Bu son manadan me'hûz olarak “şatranc tahtası” mealini de bildirir.

²² Sa'dî-yi Şirâzî, *a.g.e.*, s. 178, be. 3494-3500.

²³ Sudi, *a.g.e.*, c.2, s. 342.

Ferzîn (فرزین): Şatranç oyununda şah'ın veziri addolunan taştır ki ferz lafzından muhassaldır. Ferz lafzında "liman" ve "su kenarında yetişip daima taze duran çimen" gibi meâni-yi gayr-i meşhûre ile "ilim ve hikmet, kuvvet ve şecaat, şan ve şevket, kesret ve vefret misilli umûr-ı ma'neviyye ve hissiyede fazl ve galebe" mefhumu da vardır. Bundan müştak olan ferzâne gibi ferzîn kelimesi de "âkıl, hakîm-i zû-fünûn" manalarına gelir. Hatta akıl ve hikmet erbabını bile acz ve hayrete düşüren iblîsâne entrikalara hîle-i ferzîn-bend derler.

Ferz (فرز) kelimesi aslen meksûrû'l-ibtidâ olduğu bazı lugat kitabında mezkûr ise de feth ile isti'mâli meşhurdur.

Şeyh Merhum, ruk'a ve ferzîn kelimâtıyla ma'bed-i cesîmî, şatranc'a, Brehmen-i hakîmî de ruh-ı şatranc olan ferz'e teşbih etmiştir.

Şah (شاه) ve muhaffefi bulunan şeh (شه), "sahip ve malik" demektir. "Dâmâd" manasına da gelir ki bunun sağdıcına şâh-ı bâlâ denir. "Gerek suret, gerek mana cihetiyle emsalinden büyük ve gösterişli olan şey" mealini de ifham eder. Nasîhatger-i şâh-ı in buk'aî (نصیحتگر شاه این بقعه ای) mısraında ma'nâ-yı maksûd da budur.

Gomrâhî (گمراهی), "zâyi, kayıp" demek olan gom (گم) ile râh (راه) ve yâ-yı masdariyetten mürekkeb olup "dalâlet" demektir.

Hunuk (خنک): Ha ve nun harflerinin zammıyla "köşe, bucak", "âşık-ı bî-ihityâr" ve "soğuk" mealini ifade eder ki bu mana itibarıyla bîgâne-i mahabbet olanlara hunuk-can (خنکجان) denir. Bundan başka Arapçadaki tûbâ (طوبی) kelimesinin mukabili olur ve "ne saadet, ne mutlul!" diye tercüme edilebilir.

Bir de ha'nın kesri, nun'un sükûnuyla hınk (خنک) vardır ki beyaz demek olmasından bi'l-istifâde "kır at" manasında kullanılır ve nukre-i hınk (نقره خنک), "beneksiz beyaz, sebze-i hınk (سبزه خنک), "turna kırı", hınk-ı zîver (خنک زیور), "demir kırı tonundaki at" demek olur.

"Saçı ağarmış ihtiyar"lar için hınksâr (خنکسار) vasfı ve "sehâib-i seyyâre arasında koşar gibi nümâyân olan kürre-i kamer" için de hınk-ı şeb-âhenk (خنک شب آهنگ) ta'bîr-i şâirânesi müsta'meldir.

برهمن ز شادی بر افروخت روی	پسندید و گفت ای پسندیده گوی
سؤال تو صوابست و فعلت جمیل	به منزل رسد هر که جوید دلیل
بسی چون تو گردیدم اندر سفر	بتان دیدم از خویشتن بی خبر
جز این بت که هر صبح زینجا که هست	بدرد به یزدن دلدل دست
و گر خواهی امشب هم اینجا بمان	که فردا شود سر این بر تو فاش ۲۴

24 Sa'di-yi Şirâzî, a.g.e., s. 179, be. 3501-3505.

Meali:

“Son sözümü işitince sevincinden Brehmen’in yüzünde beşâset peyda oldu. İfâdâtımı tahsîn ederek ey sâül-i hakikat-kâil! Şu sanemin mahiyet ve meziyetini anlamak hususundaki sorunun muhik ve anlamadan ona perestiş etmede gösterdiğin tereddüt, akıl ve hikmete muvafıktır.

Ben de senin gibi hayli sefer ve seyahatte bulundum. Gezdiğim yerlerde ne putlar gördüm ki âbidlerine karşı eserleri değil, kendilerinden bile haberleri yoktu.

Bak bizim sanem kati’yyen onlara benzemez. Her sabah ellerini kaldırıp Yezdân-ı âdile dua eder. Def’-i şübhe eylemek istersen gece burada kal ve sabahı bekle, dedi.”

Efrûhten (افروختن): Mûteaddî ve lâzım olarak “iş’âl ve iştiâl” manasıdır. Rûy ber efrûhten (روی بر افروختن), “yüz parlamak, vecihte beşâset peyda olmak” mefhumunu ifade eder.

Pesendîde-gûy (پسندیده گوی), “Makbûlü’l-kelam” demek olur.

Gerdîden (گردیدن): Kâf-ı Fârsî’nin fethiyle “dönmek, dolaşmak” mealindedir. “Dünyayı dönüp dolaşan seyyah”lara cihan-gerd (جهانگرد) tabir ederler ki devr-i âlem seyahati yapanlar için güzel bir vasıf olur.

Yezdan, “Hâlık” manasında müsta’mel ise de Mecusi ıstılâhında “Hâlık-ı hayr yahut Hâlık-ı nûr” mefhumundadır. Buna mukabil ahrâmen (آهرامن), ahremen (آهرمن), ahrîmen (آهریمن), ahrîme (آهریمه), ahren (آهرن), ahrâmen (آهرامن), ehremen (اهرمن), ehrîmen (اهریمن), ehrîme (اهریمه), ehren (اهرن) gibi mûteaddid tarz-ı telaffuzu bulunan bir “Hâlık-ı şer yahut Hâlık-ı zulmet” vehmedilir.

Eh (آه), “Hîle”; remen (رمن), “mecnû’, cümle” manasına delâlet etmekte olmasına göre ehrimen (اهریمن) lafzının “hîle-i mahz” demek olacağı hatıra gelir. Bir de rîmen (ریمن) vardır ki “şeytan, ifrit” manalarına olan ehrîmen’in muhaffefidir.

Dâdâr (دادار): Dâd (داد) ile âr (آر) dan mürekkep olup “âdil” demektir.

Dâd-dih (داد ده), dâd-fermây (داد فرمای), dâd-kâr (دادکار), dâd-ger (دادگر), dâd-goster (دادگستر), dâd-ver (دادور) terkipleri de aynı manayadır.

شب آنجا بی‌بوم به فرمان پیر چو بیژن به چاه بلا در اسیر
شب‌ی همچو روز قیامت دراز مغان گرد من بی وضو در نماز

کشیشان هرگز نیاززده آب بغها چو مردار در آفتاب
مگر کرده بودم گناه عظیم که بردم در آن شب عذاب الیم^{۲۵}

Meali:

“Brehmenler reisinin emriyle geceyi ma’bed dâhilinde -Bîjen’in çâh-ı belâda esir kaldığı gibi geçirdim. O, bir gece idi ki bana yevm-i kıyâmet gibi uzun göründü. Koltuklarının altı, güneşte kalmış lâşe misilli taaffün eden Mecusiler, etrafımda ibadete meşgul oldular. Büyük bir günah işlemişim ki o gece böyle müellim bir azâba uğradım.”

Bîjen (بیژن): Ba’nın kesri, zâ-yı Fârsî’nin fethiyle, meşhur Rüstem-i Zâl’in hemşire-zâdesi ve İran pehlivanlarından Giyû’nun ferzend-i şecî’i olup yakışıklı bir genç imiş.

Bu genç bahadır, Turan hududuna yakın bir ormanda yaban domuzu avlarken Türk hükümdarı Efrasyab’ın kızı Menîje’nin haymegâhına uğramış, da’vet-i vâkıa üzerine çadıra girip sarhoş edildikten sonra saraya götürülmüş. Ma’şûkasıyla hem-bezm-i visâl olduğu sırada Efrasyab tarafından tutulup idama götürülürken vezir ve sipehsâlâr Pirân’ın şefaatiyle ölümden kurtulmuş ise de susuz bir kuyuya atılmış ve kuyunun ağzına gayet cesîm bir taş konulmuş.

Menîje de sarây-ı pederden tard edilip sefil ve ser-gerdân sokaklarda tese’üle ve eline geçirebildiği nafakayı getirip kuyuya atmak suretiyle Bîjen’i îâşeye başlamış.

Bîjen’in gaybûbeti İran’ca merak ve telâşî mûcib olmuş ve Keyhusrev’in vakâyi’-i cihânın Mir’âtü’l-akkâsı za’m edilen câm-ı gîtî-nümâya bakması üzerine Turan’da bir kuyuda mahbus bulunduğu anlaşılmış!

Bu keşiften sonra Sistan’dan Rüstem davet edilerek bazergân hey’etinde Turan’a gönderilmiş.

Koca kahraman, Turan’a girince hediyeler, behiyyeler takdimiyle ricâl-i devletin nazar-ı teveccühünü kazanmış ve fırsat bulup Menîje’yi görerek işi anlayınca gece yarısı gidip kuyunun ağzındaki kocaman kayayı tuttuğu gibi ormana doğru fırlatmış. Taşın te’sîr-i sukûtuyla dehşetli bir zelzele olmuşsa da ehemmiyet vermeyerek Bîjen’i kuyudan çıkarmış ve Menîje ile beraber İran’a götürüp orada düğünlerini yapmış.

Şu esâtîrî vâkıayı Firdevsî, *Şâhnâme*’nin cild-i sânisinde:

²⁵ Sa’di-yi Şirâzî, *a.g.e.*, s. 179, be. 3506-3509.

همی رزم بیژن بگویم که چیست کزان رزم یکسر ببايد گریست

matla'lı bir dastan ile pek şairâne yazmıştır.

Hele Menîje lisanından Rüstem'e hitâben îrâd ettiği "*Efrâsyâb'ın kızı Menîje benim ki güneş vücudumu çıplak görmemişti. Zavallı Bîjen için tahtımdan dûr, tâcımdan mehcûr oldum.*" mealindeki:

منیژه منم دخت افراسیاب برهنه ندیده تنم آفتاب^{۲۶}
برای یکی بیژن شور بخت فتادم ز تاج و فتادم ز تخت

beyitlerini hâvî olan nevhât, pek hüzn-engîz ve rikkat-âmîzdir.

Bîjen vak'ası, aslındaki letafet bozulmamak şartıyla bir muktedir kalem tarafından tercüme ve tertib edilse gayet latif bir hâile-yi târîhiyye olur.

Hassânü'l-Acem unvân-ı mefharetini ihraz eyleyen Efdalüddîn-i Hâkâni-yi Şîrvânî'nin "*Bîjen'i kuyuya hapsedince Efrasyab gibi gafil davranma ki Rüstem gelmiş ve elbisesinin altındaki kemendini saklamıştır.*"

چو بیژن داری اندرچه مخسب افراسیاب آسا که رستم آمد و دارد کمندی زیر خفتاش^{۲۷}

demek olan beyti, bu vak'aya telmihtir.

Gird (گرد): Kâf-ı Fârsî'nin kesriyle "taraf, çevre, değirmi" manalarındadır. Şehr (شهر) meâlini de ifade eder. Meselâ Dârâ be-gird (دارابگرد) denir ki "şehr-i Dârâ" demektir.

Gird-âbâd (گرد آباد): "Medâyin beldesi"; gird âmeden (گرد آمدن): "birirmek, toplanmak"; gird-â-gird (گرداگرد): "çepçevre, muhit"; gird-âb (گرد آب): "su çevrintisi, deniz ve nehrin tehlikeli yeri"; gird-bâd (گرد باد): "firtuna, kasırga"; gird-rân (گرد ران): "but kemiği"; gird-nâ (گرد نا): "kebab şişi"; gird-nâc (گرد ناج): "büryan ve çevirme kebabı"; girde (گرد): "yufka, yuvarlak yastık"; girde-bân (گرد بان): "gözcü, bekçi"; girdek (گردک): "oba, çadır, otağ, zifafhâne". Türkçemizde kullanılan "gerdeğe girmek" tabiri bu son manadan me' huzdur.

Neyâzurde âb (نیازرده آب): Suyu incitmemiş demek olan bu tabir, suya el dokundurmamış yani vücudu su yüzünü görmemiş mülevves manasındadır.

Şeyhin ahbârından anlaşıldığına göre -abdest ve guslü tezyîfen- "insanın aslı topaktır, pek su ile oynamaya gelmez" hezeyanını eden ve "Erenler! Otuz

²⁶ Ebu'l-kâsım-ı Firdevsî, *Şahnâme-i Firdevsî (Ber esâs-ı çâp-ı Moskov)*, haz. Saîd Hamidiyân, Tahran, Neşr-i Katre, 1381 hş., s. 459, be. 974.

²⁷ Bu beyit için bkz. Efdalüddin İbrahim Bedil b. Ali b. Osman Hâkâni-yi Şîrvani, *Dîvân-ı Hâkâni-yi Şîrvânî*, haz. Ziyaeddin Seccâdî, Tahran, İntişârât-ı Zevvâr, [t.y.], s. 213.

yıldır vücuduma su ve demir dokunmadı!” iftiharında bulunan Gulât-ı melâhidenin murdarlığı Mecusilerden iktibas edilmiş olacak.

Bagal (بغل): Ba ve gayn’ın fethiyle “koltuk” demektir. Zîr-i bagal (زیر): koltuk altı; bagal-gîr (بغلگیر): koltuğa giren; bagal terî (بغل تری): mahcubiyet; bagal zeden (بغل زدن): birinin musibetine izhâr-ı meserret için çırpınmak; bagaltâk (بغل تاق) yahut bagaltâk (بغل تاق): takye, kavuk, külâh, tekle denilen kaftan, esnâ-yı muhârebeye anlara giydirilen bergüstüvân manalarıdır.

Murdar (مردار): Pis, nâpak manasına geldiği gibi lâşe mealini de bildirir.

همه شب در این قید غم مبتلا	یکی دست بر دل، یکی بر دعا
که ناگه دهلزن فرو کوفت کوس	بخواند از قضا بر همن چون خروس
خطیب سیه پوش شب بی خلاف	بر آورد شمشیر روز از غلاف
فتاد آتش صبح در سوخته	به یکدم جهانی بر افروخته
تو گفتی که در خطهء زنگبار	ز یک گوشه ناگه در آمد تتار
مغان تبه رای ناشسته روی	به دیر آمدند از در و دشت و کوی
کس از مرد در شهر و از زن نماند	در آن بتکده جای سوزن نماند
من از قصه رنجور و از خواب مست	که ناگاه تمثال بر داشت دست
به یکبار از اینها بر آمد خروش	تو گفتی که در یاد آمد به جوش ^{۲۸}

Meali:

“Bir elem, ıztırabımdan kalbimin üzerine mevzû’, diğeri berâ-yı duâ âsumâna meftûh olduğu halde bütûn geceyi mağmûmâne ve mükedderâne geçirdim.

Vaktâ ki davulcu, sadâ-yı kûsuyla sabah olduğunu ilân etti. Brehmen, âyîn-i seherî icrâsı için horoz gibi ötmeye başladı.

Zulmet-i leyl arasından amûd-ı fecrin incilâsı siyeh-pûş olan Abbâsî hatiplerinin sell-i seyf²⁹ etmesini hatıra getirdi. Güneşin şuâtı kav gibi siyah bulunan zemine düşünce cihan birden bire parladı. Nûrun zulmete galebesi, Tatar askerinin bağıteten

²⁸ Sa’di-yi Şirâzî, a.g.e., s. 179, be. 3510-3518.

²⁹ Metinde (Şeyh Sa’di’nin Bir Sergüzeşti, s. 24) سیل سیف.

Zengibâr kut'asına girmesini andırdı. Fikirleri fâsîd ve yüzleri mülevves olan Mecusiler kırdan, şehirden gelip kapıdan göründüler. Şehir, tamamıyla boşalmış gibi erkek ve kadın kalabalığından, puthâne dâhilinde iğne atacak yer kalmadı.

Ben kederimden hâtır-şikest ve uykusuzluktan âdetâ mest bir halde iken ma'hûd put, elini kaldırdı. Toplanan gürûh, bunu görünce coşmuş denizler gibi hep birden cûş u hurûşa geldi."

Duhul (دھل): Dal ve ha'nın zammıyla "davul" demektir.

Duhul-zen (دھلزن): "Davulcu"; duhul-derîde (دھل دریدہ): "rüsâ" manasınadır.

Furû kûften (فرو کوفتن), kûften (کوفتن): Kâf-ı Arabî'nin zammıyla "vurmak, dövmek, ezmek" gibi meânî iş'âr eder. Kûsten (کوستن) kelimesi de bunun mürâdifidir ki "büyük davul" demek olan kûs (کوس)'un müştakk-ı menhîdir.

Behând (بخواند): "Okumak, teğannî etmek, davet eylemek" mefhumunu müfid olan hânden (خواندن) masdarından mâzî-i şühûdîdir. Okumak lafzını, eskiden biz de davet manasına kullanırmışız. Akraba ve âşınayı düğüne çağırarak için dolaşan kadınlara el'ân "okuyucu" derler.

Hatîb-i siyeh-pûş (خطیب سیه پوش): "Siyah elbise giyen hatib" demektir ki hutebâ-yı Abbâsiyye'nin şîârı siyah olduğundan, zulmeti münasebetiyle gece onlara benzetilmiştir.

Şemşîr (شمشیر): Şın'ın fethiyle şem (شم) ve şîr (شیر) kelimelerinden mürekkebdir ki "arslan kuyruğu" ma'nâ-yı lugavîsi müş'irdir. Teşbîhen "kılıç, pâlâ, gaddâre gibi âlât-ı kâta"ya denilir. Şemşîr-i rûz (شمشیر روز): Amûd-ı subh; şemşîr-i kûştîn (شمشیر کوشترین), at kılıcı ki lisan demek olur.

Âteş-i subh (آتش صبح): Şuâ-ı şemsden kinâyedir.

Sûhte (سوخته): "Yanmış" mefhumunda olmakla beraber, "kav" (قاف) manasına da gelir.

Zeng-bâr (زنگبار): Zeng (زنگ) ile bâr (بار)'dan mürekkeb olup karalar memleketi manasınadır. Çünkü zeng kelimesi, zenc (زنج) lafz-ı muarrebini aslı olup kara demektir. Bâr ise cûybâr (جویبار), rûdbâr (رودبار) kelimelerinde görüldüğü üzere mahalliyet edatıdır.

Zeng (زنگ): Jeng (زنگ) gibi "pas, çingirak, göz çapağı, el çırpamak" manalarına gelir. Zengî-mizac (زنگی مزاج), "zevk ü safâya münhemik ve şetâret-i dâimeye mâlik" demektir.

Tatar (تتار): Teter (تتر) gibi Tatar lafzının muhaffefidir. Deşt (دشت): “Çöl ve ova” manasınadır. Vüs’atinden kinaye olarak “kabristan”a da deşt tabir edilir. Kûy (کوی): Kâf-ı Arabî’nin zammıyla “mahalle ve işlek cadde” meâlinedir. Kûy-ı heftâd râh (کوی هفتاد راه): dünya; kûy yâft (کوی یافت): “Köşe başında, cami kapısında bulunmuş çocuk” demektir.

But-kede (بتکده): “Puthâne” manasınadır. Kede (کده): Kâf-ı Arabî ve dal’ın fethiyle mahalliyet edatıdır. Ateşkede, meykede gibi kelimatta müsta’meldir. Bir de kâf-ı Arabî’nin fethiyle ked (كد) vardır ki en meşhur manası hanedir. Kethudâ (کتخدا) sûretine tahrif edilen ked-hudâ (كدخدا) “ev sahibi, evin efendisi”; Kezbân (کزیبان) şekline giren Ked-bânû (کدبانو) “büyük hanım” mevkiinde müsta’meldir.

Hind basması nüshalarda:

کس از مرد در شهر و از زن نماند دران بتکده جای سوزن نماند

beyti:

کس از مرد در شهر و برزن نماند دران بتکده جای برزن نماند

yazmışlardır ki manaca aralarında hemen fark yok gibidir.

Berzen (برزن): Bâ ve zâ’nın fethiyle “sokak ve sokak başı” demektir. Kûy ile arasında şu fark vardır ki bir mahallenin her sokağı berzen, berzenlerin husûle getirdiği mahalle kûydur.

Derzen (درزن): Dal ve zal’ın fethiyle “iğne” demektir. Buna geçirmek için bükülen ipliğe de her zaman (هر زمان) vezninde, der zaman (در زمان) derler.

To goftî ki (تو گفتی که): “Sen derdin ki” demekse de güyâ, sanki makamında kullanılır.

برهن ننگه کرد خندان به من	چو بتخانه خالی شد از انجمن
حقیقت عیان گشت و باطل نماند	که دانم ترا بیش مشکل نماند
خیال محل اندرو مدغم است	چو دیدم که جهل اندرو محکم است
که حق ز اهل باطل ببايد نهفت	نیارستم از حق دگر هیچ گفت
نه مردی بود پنجهء خود شکست	چو بینی زبردست را زور دست
که من ز آنچه گفتم پشیمان شدم	زمانی به سالوس گریان شدم
عجب نیست سنگ ار بگردد به سیل	به گریه دل کافران کرد میل
به عزت گرفتند بازوی من	دویدند خدمت کنان سوی من
به کرسی زر کوفت و بر تخت ساج	شدم عذر گویان بر شخص عاج

بتک را یکی بوسه دادم به دست که لعنت برو باد و بر بتپرست^{۳۰}

Meali:

“Puthanedeki kalabalık dağılınca ser-i brehmen gülerek bana baktı ve “Zannederim ki artık müşkilin kalmadı, nazarında Hak zâhir, bâtil muzmahil oldu” dedi. Baktım ki herifin cehli fevkalâde ve hayâl-i muhâli şeddeli denecek bir halde. Daha ziyade müdâfaa-i hakka muktedir olmadım. Çünkü karşımdaki kâbil-i hitâb değildi. Hatta ehl-i bâtıldan gizlemek lâzım olduğu gibi kolu kuvvetli bir âmirle pençeleşmek kendi bileğini incitmek demek olacağı için müdârâ ve hileden başka çare bulamadım.

İtiraz ve izahatıma pişman oldum diye riyâkârane ağlamaya başladım!

Sel suları, kayaları oynattığı gibi gözyaşlarım da Mecusilerin kalplerini bana imâle etti. İhtirâmkârane koşup kolumdan tuttular ve koltuğuma girdiler. Koltukta olduğum halde gidip fildişinden yapılmış sac ağacı üzerindeki altın kürsüye oturtulmuş menhûs puta itizar ettim, hatta elini bile öptüm. Fakat şu tebcil ve takbîl, hep mecburiyet sevkiyle oluyordu. Yoksa Allah, ona da hakikaten ona tapanlara da la'net etsin.”

Neyârestem (نیارستم): “Elden gelmek, güç yetmek, muktedir olmak” manalarına gelen Âresten (آرستن) masdarından mâzi-i şühûdi-i menfîdir.

Diger (دیگر): Dal’ın kesriyle, “başka” demek olan dîger (دیگر)’in muhaffefidir.

Zeber-dest (زبردست): Za ve ba’nın fethiyle “metbû’, mutâ” manasına olup zeber (زبر) ile dest (دست)’ten mürekkebdir. Bunun mukabili zîr-dest (زیردست)’tir ki “tâbi’ ve mutî” demek olur. Zeber (زبر), “maddeten ve ma’nen yukarı” mefhumunu hâvîdir. “Üstün” dediğimiz hareke-i fethaya da zeber tabir edilir.

Zeber-pûş (زیرپوش): “Yorgan gibi üste örtülen yahut abâ gibi, kaput gibi üste giyilen kisve”dir.

Zûr-dest (زوردهست): “Kuvvetli el” manasıdır ki mecazen kavî ve muktedir kimseye denir.

³⁰ Sa’di-yi Şirâzî, *a.g.e.*, s. 179-180, be. 3518-3528.

Pence (پنجه): “Beş parmak” itibarıyla “el” demektir. Penc (پنج), pencâh (پنجاه), penceh (پنجه) gibi cim-i Arab ile olan bu kelimeyi cim-i Fârsî ile telaffuz galattır.

Pence-i hod şikesten (پنجه خود شکستن): “Uğraşmak ve neticede mağlûb olmak” manasınadır.

Sâlûs (سالوس): “Mekr ve hile” mealini ifade eder.

Bazû giriften (بازو گرفتن): “Koldan tutmak, koltuğa girmek” mevkiinde müsta’meldir.

Kürsi-i zer-kûft (کرسی زرکوفت): “Altından dövülüp yapılmış iskemle, sandalye”.

Sac (ساج): “Hint eşcârından bir nev ağaç”. Araplar, abnus (آبنوس)’a sac derler. “Üzerinde ekmeğe pişirilen demir”e de sac denir.

Butek (بتک): Ba’nın zammı, ta’nın fethiyle “putçuk” demektir ki tasğîr ile tahkîr kastedilmiştir.

Bûse dâden (بوسه دادن): Busîden (بوسیدن) gibi “öpmek” manasına müsta’meldir. Bûse (بوسه) ba iledir. Üç noktalı pûse (پوسه) “çürümüş, çürük, posa” gibi manayı hâvîdir.

برهن شدم در مقالات ژنگ	به تقلید کافر شدم روز چند
نگنجیدم از خرمی در زمین	چو دیدم که در دیر گشتم امین
دویدم چپ و راست چون عقربی	در دیر محکم بیستم شبی
یکی پرده دیدم مکلل به زر	نگه کردم از زیر تخت و زیر
مجاور سر ریسمانی به دست	پس پرده مطران آذر پرست
چو داود کاهن برو موم شد	به فورم در آن حال معلوم شد
بر آرد صنم دست فریاد خوان	که ناچار چون در کشد ریسمان
که شنعت بود بخیه بر روزگار	برهن شد از روی من شرمسار
نگونش به چاهی در انداختم	بتازید و من در پیش تاختم
بماند کند سعی در فوت من	که دانستم ار زنده آن برهن
مبادا که سرش کنم آشکار ^{۳۱}	پسندد که از من در آرد دمار

Meali:

*“Birkaç gün hakiki dinimi gizlemek suretiyle
müşrik göründüm, Jend makâlâtını mütâlaa ederek*

³¹ Sa’di-yi Şirâzî, *a.g.e.*, s. 180, be. 3529-3539.

Brehmen oldum. Ma'beddeki rüesâ ve huddâmın emniyetini kazandığımı anlayınca sevincimden bulunduğum yere sığamaz bir hâle geldim.

Bir gece puthanenin kapısını iyice kapamış, akrep gibi sağa sola dönüp dolaşmaya başlamıştım.

Putun mevzû' olduğu tahtın önüne gelince altından ve üstünden bakarken müzeyyen bir perde gözüme ilişti. Biraz aralık edip bakınca arkasında bir Brehmen gördüm; elinde -ucu putun koluna bağlı- bir ip tutuyordu. Bunu gördüğüm gibi demirin Hazret-i Davud'un elinde yumuşaması kabilinden müşkilim halloldu ki herif, sabahleyin ipi çekiyor, sanem de bilâ-ihtiyâr dest-i münâcâtı kaldırıyor.

Brehmen, kendisini gördüğümü ve bi't-tab' işi anladığımı hissedince fena halde sıkıldı. Çünkü mes'ele, güneşi balçıkla sıvamak nev'inden te'vîl kabul etmez bir zırva idi.

Hayret-i hicâb-âlûdu zâil olur olmaz ipi kırıp oradan sıvışmak istedi. Ben de arkasından koştum ve yakaladığım gibi tepesi aşağı -orada bulunan- kuyuya attım. Zira sağ kalsa, esrârının faş olmaması için katlime sa'y edecekti."

Kâfir şoden (كافر شدن): "Gâvur olmak" demek ise de "küfr" kelimesinin "setr" manasına da gelmesi münasebetiyle kâfir şodem (كافر شدم)'i "hakiki dinimi gizledim" ibaresiyle tercüme ettik.

Acemler fâil (فاعِل) vezninde olan Arabî kelimâtı fâal (فَاعِل) şeklinde okuduklarından kâfir lafzını da fa'nın fethiyle (كَافِر) telaffuz ve meselâ sâğar (سَاعِر) kelimesiyle takfiye ederler.

Negoncîdem (نگنجیدم): Kâf-ı Arabî'nin zammıyla "sığmak, birleşmek" manalarına olan Goncîden (گنجیدن) masdarından mâzi-i menfidir.

Hurremi (خرمی): Ha'nın zammı, ra'nın teşdidi ile "sürür, şevk ve şâdi" demektir ki hurrem kelimesiyle ya-yı masdariyetten mürekkeptir.

Besten (بستن): "Bağlamak, düğümlemek, rabt etmek" gibi manaları varsa da der (بر) kelimesiyle irad edildiği vakit "kapamak" mealini müfid olur.

Çep (چپ): Cim-i Fârsî'nin fethiyle "sol" demektir. Çep ü râst (چپ و راست): "sol ve sağ"; çep-endâz (چپ انداز): "hilekâr, mekkâr"; çep dâden (چپ دادن): "aldatmak, mekr etmek, başından savmak"; çep şoden (چپ شدن), çepîden

(چپیدن): “eğilmek, sola doğru meyletmek, muhâlif tarafta bulunmak”; çep-nivîs (چپ نویس): “sol eliyle yazan”; çepe (چپه): “solak” manalarındadır.

Mitran (مطران): Mim’in kesri, ta’nın sükûnuyla “Brehmen” demek olduğunu Sûdî Efendi yazıyor.³²

Âzer-perest (آذر پرست): “Ateşperest, Mecusi” demektir.

Rîsmân (ریسمان): “İp” manasındadır. Kalın ipe, halata, resen (رسن) denir. İplik ve tel gibi ince olana da rişte (رشته) tabir edilir. Rişte-i ne-kende (رشته نکنده): “yorgan ipliği”; rişte-i dıraz (رشته دراز): “uzun süren iş”; rişte-i dahhâk (رشته ضحاک): “yağmur”; rişte-i teb (رشته تب): “ısıtma ipliği” ki nâ-bâliğ kızlar eğirir ve üzerine rukye-hânlar okuyup düğümledikten sonra ısıtmalı olanların boynuna takılırmış! Dest-i feryâd-hân (دست فریاد خوان): Dest-i duâ, dest-i münâcât. Tâhten (تاختن) ve tâziden (تازیدن): “koşmak, yağma ve çapulculuk etmek” demektir.

Behye (بخیه): Be’nin fethi, ha’nın sükûnuyla “yama” demektir. Behye be-rûzgâr (بخیه به روزگار): “zamana yama urmak” mealindedir. “Güneşi balçıkla sıvamak” diye tercüme ettik. Behye be-rûy-i kar uftâden (بخیه به روی کار افتادن): “esrâr-ı hafîyye âşikâr olmak” mefhumundadır.

Nîgûn (نگون): Nun’un kesri, kâf-ı Fârsî’nin zammıyla “baş aşağı, mablûb, kanbur” gibi manaları vardır. Nîgûn-teşt (نگون طشت): “semâ”; nigûn-sar (نگونسار): “baş aşağı, hacil” demektir.

Pesended (پسندید): “Takdir ve tasvib” manasına gelen pesendiden (پسندیدن) masdarından fi’l-i muzâri’dir.

Demâr (دمار): Dal’ın fethiyle “helâk ve intikam” demek olup der âverden (در آوردن) yahut ber âverden (بر آوردن) masdarlarının müştakkâtıyla isti’mal edilir.

ز دستش بر آور چو در یافتی	چو از کار مفسد خبر یافتی
نخواهد ترا زندگانی دگر	که گر زنده اش مانی آن بی هنر
اگر دست یابد ببرد سرت	وگر سر به خدمت نهد بر درت
چو رفتی و دیدی امانش مده ^{۳۳}	فریبنده را پای در پی منه

Meali:

“Bir müfsidin kasd-ı huyânetini haber alınca
bulduğun yerde onun işini bitir. Zira sağ bırakacak
olursan o senin hayatını çok görür. Kapına

³² Sudi, a.g.e., c.2, s. 347.

³³ Sa’di-yi Şirâzî, a.g.e., s. 180, be. 3540-3543.

*müracaatla arz-ı hizmet eylese de emniyet etme.
Çünkü fırsat bulunca başını keser.*

*Bir hilekârın isrine tabi olma. Birkaç hatve
onu ta'kîb etsen bile hıyanetini anlayınca aman
verme."*

Ez dest ber âverden (از دست بر آوردن): "Elden, ayaktan düşürmek, âciz bırakmak, helâk etmek" demektir.

Bazı nüshada zi desteş ber âver (ز دستش بر آور) yerine ez bîheş ber âver (از بیخس بر آور) yazılmıştır ki "kökünden, temelinden bitir" mefhumundadır.

Mânî (مانی): Mânden masdarından fi'l-i muzâri'dir. Mânden (ماندن): "Benzemek, kalmak, bırakmak" manalarındadır.

Zindegânî (زندگانی): "Hayat, maîşet". Ferîbende (فریبنده): "Aldatan, mekkâr, hilekâr". Pây der pey nihâden (پای در پی نهادن): "İzine basmak, ta'kîb ve teb'îd etmek" demektir.

که از مرده دیگر نیاید حدیث	تمامش بگشتم به سنگ آن خبیث
رها کردم آن بوم و بگریختم	چو دیدم که غوغایی انگیختم
ز شیران بهره‌یز اگر بخردی	چو اندر نیستانی آتش زدی
چو کشتی در آن خانه دیگر مپای	مکش بجهء مار مردم گزای
گریز از محلت که گرم اوقتی	چون زنبورخانه بیاشوقتی
چو افتاد دامن به دندان بگیر	به چابک تر از خود مینداز تیر
که چون پای دیوار کندی مأیست	در اوراق سعدی چنین پند نیست
وز آنجا به راه یمن تا حجیز ^{۳۴}	بنهد آمدم بعد زان رستخیز

Meali:

*"Kuyuya attığım o habisi, kafasına taş
yuvarlamak suretiyle geberttim. Fakat gösterdiğim
cür'etten kıyamet kopacağını anladığım için
ma'bedi terk edip o memleketten kaçtım.*

*Ey kâri'! Bir kamışlığa, bir sazlığa ateş
atacak olursan -aklın başında ise- içerisinden
çıkacak arslanlardan sakın. Bir yılan yavrusu
gördüğün vakit ya öldürme yahut oralarda eğlenme.
Bir arı kovanını karıştırırsan igne zahmetini*

³⁴ Sa'di-yi Şirâzî, a.g.e., s. 180, be. 3544-3551.

duymamak için civarında durma. Kendinden mahir bir tîr-endâza ok atmaya kalkışma. Böyle bir gaflette bulunacak olursan eteğini belki sokmak değil, dışına almak vaz'ıyla kaçmaya başla.

Sa'dî'nin sahâif-i müellefâtında bu kadar müfid bir nasihat yoktur: Bir duvarın temelini kazdığın vakit yakınında bulunma.

Hulâsa-i kelim: O kıyametten sonra Hind'e, oradan da Yemen tarîkıyla Hicaz'a geldim."

Gavgâ engîhten (غوغا انگيختن): "Kavga çıkarmak, mesele ihdas etmek" demektir. Çünkü engîhten (انگيختن) "oynatmak, kımıldatmak koparmak; inşa ve işâa eylemek" manalarıdır.

Rehâ kerden (رها کردن): "Salıvermek, bırakmak, terk etmek". Bûm (بوم): Ba'nın zammıyla "mevki, menzil, memleket" mealindedir. "Baykuş, sürülmüş tarla, tabiat" manalarına da gelir. Bûmkend (بومکند): "Koyun ve keçi yatırmak için zîr-zeminde³⁵ ittihaz edilen mahal" demektir. Bir de mim'in fethi, ra'nın ve za'nın sükûnuyla merz (مرز) yahut merz-bûm (مرزبوم) vardır ki "zemin, kıt'a, hudut" mefhumundadır.

Begorîhtem (بگريختم): "Kaçmak, kaçırmak" demek olan gorîhten (گريختن) masdarından mâzi-i şuhûdîdir. Gorîhten (گريختن) ile mürâdifi bulunan gorîzîden (گريزيدن) ve gorîften (گريفتن) kelimeleri kâf-ı Fârsî'nin zammıyladır. Gorîğ (گريغ) ve gorîz (گريز) kelimeleri de "fırar" manasıdır.

Neyistan (نبيستان): Ney (نبي) ile sitan (ستان)'dan mürekkebe olup "kamışlık" demektir. Perhîz (پرهيز): "Sakınmak, kaçınmak" medlûlünü müfid olan perhîzîden (پرهيزيدن) masdarından emr-i hâzır. Be-hîred (بخرد): "Akıllı ve mütebassır" mealindedir. Bu kelimeyi *Burhân-ı Kâti*³⁶ ba'nın kesri, ha'nın sükûnu ve ra'nın fethi ile zabt ediyor. Fakat aynı manada bulunan bâ-hîred (باخرد) lafzından muhaffef olması itibar edilirse ba'nın fethi, ha'nın kesri, ra'nın fethiyle okunması lâzım gelir.

Me-koş (مکش): "Katletmek" manasına olan koştan (کشتن) masdarından nehy-i hâzır. Kâf-ı Arabî'nin zammıyla telaffuz edilen bu kelimeyi, "dönmek, olmak" gibi mefhumu bulunan ve kâf-ı Fârsî'nin fethiyle okunan geştan (گشتن) masdarıyla karıştırmamalıdır. Bir de kâf-ı Arabî'nin kesriyle kiştan (کشتن) vardır ki "ziraat etmek" demektir.

Beççe (بچه): Ba ve cim-i Fârsî'nin fethiyle "yavru" manasıdır. Cim'in teşdîdi zarûret-i vezindendir. Beççe-i hûrşîd (بچه خورشيد): envâ'-ı ma'deniyyât;

³⁵ Metinde (Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti, s. 37) زمينده.

³⁶ Tebrîzî, *Burhân-ı Kâti*, c. 1, s. 239.

beççe-i hûnîn (بجۀ خونین): “kanlı gözyaşı”, beççe-i nev (بجۀ نو): “hadise, taze filiz, tomurcuklanmış çiçek” demektir.

Merdüm-gezây (مردم گزای): Kâf-ı Fârsî'nin fethiyle “insan sokan” mefhumundadır ki gezâiden (گزیدن) masdarından vasf-ı terkîbî olur.

Me-pây (مپای): “Durmak, sebat etmek” mealindeki pâyîden (پاییدن) masdarından nehy-i hâzîrdır.

Zenbûr-hâne (زنبورخانه): “Arıkovani”. Be-y-âşûfti (بیاشوفتی): “Kızdırmak, darıltmak, karıştırmak, bozmak” gibi manaları olan âşûften (آشوفتن) yahut âşuftan (آشفتن) masdarından mâzi-i şühûdî. Germ ûfti (گرم اوفتی): “Müteessir, muzdarip, mahzun, âteş-nâk olmak” meallerini ifade eden germ uftâden (گرم افتادن) masdarından fi'l-i muzârî'dir. Kâf-ı Fârsî'nin fethiyle germ (گرم) “sıcak, hüznün ve keder, acele ve umduğundan az şeye nail olmak” manalarındadır.

از آن جمله تلخی که بر من گذشت دهانم جز امروز شیرین نگشت
در اقبال و تأیید بو بکر سعد که مادر نزاید چون او قبل و بعد³⁷

Meali:

“Başımdan geçen merâret-i mesâib te'sîriyle bugüne kadar ağzımın tadı yerine gelmedi idi. Fakat şimdi Ebu Bekr b. Sa'd'in ikbâl-i te'yîdiyle şîrîn-kâm oldum. Ebu Bekr öyle bir zât-ı ferîdü's-sıfâtur ki analar, onun gibisini ne doğurmuştur ne de doğurabilir.”

Telhî (تلخی): “Acı ve sakîl” manasına olan telh (تلخ) ile ya-yı masdariyetten müteşekkil olup “merâret ve meşakkat” demektir. “Hindbâ” (هندبâ) mefhumunu da ifade eder. Dehan (دهان) ve dehen (دهن) “ağzı” demektir ki her ikisinde de dal'lar, meftûhdur. Kesr-i dal ile dihan (دهان) Arapça'da “kırmızı sahtiyan” demek olur. Bir de dehâne (دهانه) ve dehene (دهنه) vardır ki “tulum, kırba, desti gibi şeylerin ağzı ve ağzılığı” mealindedir.

Bû Bekr-i Sad (بوبکر سعد): Ebû Bekr b. Sa'd demektir.

Fârsîde iki alem (علم) arasındaki (ibn) kelimesi hazfedildiği gibi Ebû Bekr, Ebû Tûrâb, Ebû Hanîfe misilli künyelerdeki Ebû lafzının hemzesi bazen tahfif olunur.

Bazen de vav'ı ve dâhil olduğu lafzın harf-i tarifî kaldırılır. Bushâk (بسحاق) ve bu'l-heves (بلهوس) gibi ki Ebû İshâk (ابو اسحاق) ve ebû'l-heves (ابو الهوس) demek olup birincisi meşhur bir şairin ismidir; ikincisi de “ziyade heveskâr” medlûlündedir.

³⁷ Sa'di-yi Şîrâzî, a.g.e., s. 180, be. 3552-3553.

İran Selçûkîleri şehzadelerinin lâlâlığında bulunmak, onları ta'lim ve terbiye etmekle mükellef "Atabek" yani "Bey baba" unvanlı birtakım ümerâ vardı ki bunlar, kendilerini efendilerine sevdirmiş ve bilâhare nâil-i imâret olarak i'lân-ı istiklâl eylemiş Türk köleleri idi.

Bu köleler ötede beride birkaç hükûmetçik teşkil eyledikleri sırada Sultan Mes'ûd-ı Selçûkî'nin ümerâsından Sungur b. Merdûd tarafından da 543 tarihlerine doğru Fars'ta bir hükûmet tesis olunmuş ve yüz otuz kûsûr sene devam edebilen bu hükûmetin Atabekân-ı Fars namıyla on bir hükümdarı gelmişti.

İşte Şeyh Sa'dî'nin zamân-ı adlini medhettiği Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî, bu Atabekân-ı Fars'tan olup 30 yıldan fazla icrâ-yı hükûmet eylemiş âdil ve muhibb-i ehl-i dil bir zat idi.

Şehzadeliğinde pederine isyan etmiş, hatta bi'l-mübâreze yaralamaya cür'et göstermişti. Sebebine gelince:

Sultan Muhammed Hârezmşâh mükemmel bir ordu ile Bağdâd üzerine yürürken, azminden ferâgat ettirmek emeliyle Sa'd b. Zengî önüne çıkmış ve yedi yüz kadar maiyyetiyle sultanın ordusuna saldırmıştı. Vâkıan hamle-i ûlâda Hârezmîlerin sufûf-ı evveliyeti bozulduysa da çokluğa darı saçmak kabil olmadığından kahraman hamiyet tabirine lâıyk bulunan Sa'd, atından düşürüldü ve tutulup Hârezmşâh'ın huzuruna götürüldü.

Huzûr-ı şâhiye girince mevkiin mehâbetiyle kendi esaretinden çekinip sükût edeceği yerde "*Biz o kahramanlarız ki ma'rekede demir gibi sert olduğumuz halde bezm-i mahabbette mum gibi rakîku'l-kalbiz. Ahıbbânın sebeb-i saâdeti, a'dânın mûcib-i felâketiyiz. Etrâf-ı Şâm'a intişâr-ı insâf, bizim adâletimizden; Rum diyârında inkıtâ'-ı zünnâr, bizim heybetimizden vukûa gelir.*" mealindeki:

بر دوست مبارکیم و بر دشمن شوم ^{۳۸}	در رزم چو آهنسیم و در بزم چو موم
وز هیبت ما برند ز نار به روم ^{۳۹}	از حضرت ما برند انصاف به شام

rubaisini okumak suretiyle celâdet gösteren Sa'd, îcâb-ı hâl ve maslahat bazı girân şerâitle musâlahaya mecbur oldu.

Ebû Bekr, pederinin böyle ağır tekâlifî kabul ederek gelmekte olduğunu anlayınca toplayabildiği eşhâs ile babasına mukabele ve mukatele için çıkıp sebeb-i hayâtını ceriha-dâr eyledi ise de Sa'd'm indirdiği bir gürz darbesiyle

³⁸ Metinde (*Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti*, s. 41) زرم şeklinde. Bu beyit için bkz. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mecâlis-i Seb'a (Heft Hitabe)*, haz., Tevfik H. Sübhani, Tahrân, İntişârât-ı Keyhan, 1986, s. 80.

³⁹ Bu rubai ve hikâyesi hakkında ayrıca bkz.: Muallim Nâci, *Tercüme Eserler*, haz. Mehmet Atalay - Mehmet Yavuz, İstanbul, 2009, s. 19-20.

kollarının dermanı kesilip elleri bağlı olduğu halde rikâb-ı pederde yürümeye muztar kaldı.

Şeyh Sa'dî'nin medâyihî nazar-ı dikkate alınırca müşârunileyhin bu hareketi hırs-ı hükûmetten ziyâde galeyân-ı şebâb ile sevk-ı hamîyyete hamledilmelidir. Zamanında hıta-i Fars, pek ziyade kesb-i imrân ettiği gibi nüfûz-ı şevketi Hind'e kadar cârî olup bilâd-ı Hindiy'e den bazılarında namına hutbe okunmuştur.

Atabek Ebû Bekr ismini esâmi-yi muhalledede sırasına geçiren *kitâb-ı Gülistân*'ın te'lîfından iki sene sonra yani 658 tarihinde vefat etmiş ve irtihâlinde oğlu Sa'd yerine geçmiş ise on iki gün kadar hükûmran olduktan sonra genç yaşında irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemiştir.

Bunun vefatı üzerine Hazret-i Şeyh:

غریبان را دل از بهر تو خون است دل خویشان نمی دانم که چون است ۴۰
beytiyle musaddar bir mersiye yazmıştır ki cidden hüzn-âmîz ve rikkat-engîz bir eserdir.

Naklettiği kıssada:

در اقبال و تأیید بو بکر سعد که مادر نزايد چون او قبل و بعد ۴۱
beytinden sonra birkaç beyit daha münderic ise de Ebû Bekr b. Sa'd'ın medhine müteallık oldukları için tercümelerine lüzum görmedik.

Hazret-i Şeyh'e taalluku bulunan iki manzume:

Eli Baltalı Çocuk⁴²

Hezec: Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün

Sa'dî, o cihân şâiri, üstâd-ı hakikat
Tasvîr ediyor şöylece bir levha-i ibret:

Şehrin daracık bir sokağından geçiyordum
Baktım ki gelen halk kapamış yolu; durdum

⁴⁰ Bu beyit, Sa'dî'nin Sa'd b. Ebu Bekr hakkında terciübend tarzında yazdığı mersiyeinin matladır. Ebu Abdullah Muslihuddin Sa'di-yi Şîrâzî, *Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell Sa'di-yi Şîrâzî: Gülistan ve Bostan ve Mecalis*, haz. Mezahir-i Musaffa, Tahran, Kanun-u Ma'rifet, [t.y.], s. 747.

⁴¹ Sa'di-yi Şîrâzî, *a.g.e.*, s. 180, be. 3558.

⁴² Bu hikâye *Bostân-ı Sa'dî* de (s. 173, be. 3370-3371) şöyle geçer:

شنیدم که پیروی پسر را به خشم ملامت همی کرد کای شوخ چشم
تورا تیشه دادم که هیزم شکن نگفتم که دیوار مسجد بکن

“İşittim ki adamın biri çocuğunun kulağını iyice çekerek şöyle demiş: Ey utanmaz! Sana odun yarman için balta verdim. Demedim ki mescidin duvarını yık.”

- “Bir vak‘a mı var, yoksa görülmekte mi bir iş?
Nerden bu kadar halk gelip böyle birikmiş?

Ben de sokulur anlarım elbette bu hakkım”
Fikriyle ben tâ ileri sürdü merâkım

Gördüm ki: Temevvüc ediyor bir birikinti,
Her mevcesinin pey-rev-i cûşânı inilti

- Basma, omuzum çöktü herif!
- Böğrüme vurma!

- Ezdin çocuğu!
- Kakma be yâhû!
- Hadi durma!

- Nerden bu belâlı yere geldim de tıkıldım
- Yol ver çıkayım,
- Baksanıza ben de sıkıldım!

Tarzında şikâyetler eden bir sürü insân
Bir dâire-i nâkîsa şeklinde hurûşân

En öndekiler: Cism-i zarûrî müteharrik,
Evsatta kalanlar da değil kendine mâlik

En arkadaki saf ise şâyân-ı temâşâ:
El, önde omuzlarda, ayak yerde mi? Hâşâ!

Parmaklarının uçlarıdır hâke dayanmış,
Gözler açılıp görmek için, gerdân uzanmış!

Dirsekle, itilmekle epey sadme geçirdim,
Gayret! Diyerek halkı yarıp ön safa girdim

Oldu o zaman pîş-i nigâhımda nümâyân:
Bir kalb-i şikeste gibi bir mescid-i vîrân:

Ahlâk gibi sakfi: Harâbîye nişâne!
Ezhân gibi tâkı: Örümceklere lâne!

Cümle kapısı: Bâb-ı adâlet gibi mesdûd!
Nakş-ı deri: Medlûl-ı hamîyyet gibi nâ-bûd!

Otlar yetişip hâk ile mestûr eşiğinde
Olmuş eser-i himmete bir makber-i zinde!

Dîvârı bakâyâsı olan bir iki kerpiç
Yerde, başucunda dikilip durmada bir piç

Sinnen küçük ammâ, ne büyük fitne-i ber-pâ!
Olmakta elinde koca bir balta hüveydâ!

Vaz‘en oluyor hâle göre heykel-i bîdâd!
Hâlen ise: Müstakbele ısmarlama cellâd!

Pîşinde, bükülmüş beli bir pîr-i cihân-dîd,
Tutmuş kulağından çocuğu etmede tehdîd
Bir elle çekip gûşunu, ittirmede birçok
Diğer el ile re's-i hevâ-dârına yumruk!
Hiddetle köpürmüş deheni, saçmada düşnâm,
Eyler çocuğun sebb ile te'dîbine ikdâm!
Elfâz-ı şütûm olmada yek-ser mütevâlî,
Olmaz mı bu te'dîb ile oğlan mütehallî?
- Ey kahbe dölü! Ben sana verdim ise balta,
Kalkış mı dedim mescidi yıkmak gibi halta?
Söyle a katır! Böylece bir herze yedim mi?
Ormandan odun kes, getir oğlum! Demedim mi?
Evden, dağa doğru gideyim der de çıkarsın,
Sonra gelerek câmiye dîvârı yıkarsın!
Hay çıkmaz olaydın, ev içinde gebereydin!
Örterdi senin aybını yer, kabre gireydin!
Vâki'se de, masnû' ise de kıssası, râvî,
Sığdırmış onun zımnına bir hayli fehâvî
Ez-cümle diyor: Bir işi nâ-ehline verme,
Dîvârı yıkar sonra, şerîk olma o cürme
Bir de bunu ifhâm ediyor: Ey yed-i mukbil!
Avcundaki ser-rişte-i bahtın yerini bil!
Tâli' sana vermiş ise bir tîşe-i kudret,
Î'mâra çalış, etme onu yıkmaya âlet!
Yoksa zedeler gûşunu ser-pençe-i tekdîr!
Beynin ezilir ittiği dem müşte-i takdîr!⁴³

Sa'dî ile Şeyhi

Remel: Feilâtün feilâtün feilâtün feilün
Bir kitâbında diyor ârif-i ekber Sa'dî:
Bana bir boşboğaz, isnâd-ı fesâd etmiş idi
Yüreğim hayli sıkılmıştı herîfin sözüne
İstiyordum çıkışıp bir de tükürmek yüzüne
Aklıma geldi fakat hazret-i şeyhe gitmek
Anlatıp mes'eleyi arz-ı şikâyet etmek

⁴³ Mehmet Atalay, *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Türkçe ve Farsça Divanları*, Erzurum, 2005, s. 672-674.

Beni sevk etti bu ilhâm, huzûr-ı Pîr'e
Başladım -el öperek- mes'eleyi takrîre:
“Yakışır mıydı ki Sa'dî gibi bir ehl-i dile
Muslihiddîn bilinirken adı, müfsid denile?
Bu ne bed-binlik azîzim, bu ne şiddetli maraz!
Bu ne düşmanlık efendim, bu ne dehşetli garaz!
Ben ki nazmımda edip âleme tedrîs-i felâh
Eyledim nesrim ile âdeme te'mîn-i salâh
Söyleyip herkese: yek-dîgere uzv olduğunu
Açtım insanlara dünyâda uhuvvet yolunu⁴⁴
Vahdet-i fitratı isbât ederek cümlesine
Reh-ber oldum beşerin şöylece birleşmesine
İttihâd etmek için celbe çalıştım halkı
İstedim kaldırayım ülfete mâni' farkı
Bu kadar sa'yime karşı bana müfsid mi denir?
Yoksa bir merd-i fedâ-kâr-ı mücâhid mi denir?
Söyle ey Pîr-i mükerrerem! Bunu -lutf et de- bana
Diyerek istedim o, merd-i Hudâ'dan fetvâ
Eyledi ârif-i Rabbâni-i hikmet-perver
Bir tebessümle şu yolda bana îsâr-ı güher:
“Sen salâhında devâm eyle ki hâlin evlâd!
Sana müfsid diyenin fikrini etsin irşâd
Eline geçmesin isnâdına işhâd edecek
Bulmasın hiçbir işinde sana isnâd edecek
Kavl-i nâ-lâyıkını fikr ile mahcûb olsun
Hüsn-i ef'âlini görsün, sana meclûb olsun
Görmeyince o, senin tavr-ı sülûkunda hilâf
Ne kadar olsa muârız, yine eyler insâf
Olmadıkça sesi pek tîz, ya pek çok aşâğı
Yed-i mutrîbla çekilmez kirişin hiç kulağı

44

بنی آدم اعضای یکدیگر اند که در آفرینش ز یک گوهر اند
چو عضوی به درد آورد روزگار دگر عضوها را نماند قرار

“İnsanoğlu aynı vücudun uzuvları gibidir. Çünkü aynı cevherden yaratılmıştır. Felek bir uzva acı verirse, diğerlerinin de huzuru kalmaz.” Sa'di-yi Şirâzi, *Gülîstân-ı Sa'dî*, s. 66.

Çekmesin dersen eğer dest-i musahhîh gûşun
Geçmesin perdesini nağme-i cûş-â-cûşun!”

Kıssadan hisse gerekse bunu fehm etmelidir:
İntikâd istemeyen doğru yola gitmelidir

Her kim eyler ise mu‘tâd salâh-ı ameli
Kimsenin olmaz ona karşı husûmet emeli

Mihr-i ihsânın eden zıllını dâim memdûd
Zîr-i adlinde kılar herkesi mutlak hoşnûd⁴⁵

KAYNAKLAR

- Atalay, Mehmet: *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Türkçe ve Farsça Divanları*, Erzurum 2005.
- Câmî, Mevlânâ Abdurrahmân: *Bahâristân*, haz. İsmâîl-i Hâkimî, Tahran, İntişârât-ı İttilâât, 1374 hş.
- Devellioğlu, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, yay. haz. Aydın Sami Güneççal, İnceleyen: Mustafa Çiçekler, Ankara 2010.
- Firdevsî, Ebu'l-Kâsım: *Şâhnâme-i Firdevsî (ber esâs-ı çâp-ı Moskov)*, haz. Saîd-i Hamîdiyân, Tahran, Neşr-i Katre, 1381 hş.
- Hâkânî-yi Şîrvânî, Efdalüddîn İbrâhîm Bedîl b. Alî b. Osmân: *Dîvân-ı Hâkânî-i Şîrvânî*, haz. Ziyâeddin Seccâdî, Tahran, İntişârât-ı Zevvâr, t.y.
- Hasen-i Enverî: *Ferheng-i Bozorg-i Suhan*, I-VIII, Tahran 1381 hş.
- Mevlânâ Celâleddin, *Mecâlis-i Seb'a (Heft Hitabe)*, haz., Tevfik H. Sübhani, Tahran, İntişârât-ı Keyhan, 1986.
- Muallim Nâcî, *Tercüme Eserler*, haz. Mehmet Atalay - Mehmet Yavuz, İstanbul, 2009.
- Mutçalı, Serdar: *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995.
- Sa'di-yi Şîrâzî, *Bostan-ı Sa'dî*, haz. Gulâmhuseyn-i Yusûfî, İntişârât-ı Harezmi, çâp-ı dovvom, Tahran, 1363 hş.
- Sa'di-yi Şîrâzî, Ebû Abdullâh Muslihuddîn: *Gülistân-ı Sa'dî*, haz. Gulâmhuseyn-i Yûsufî, Tahran, Şirket-i Sihâmi-yi İntişârât-ı Hârezmi, 1373 hş.
- Sa'di-yi Şîrâzî, Ebû Abdullâh Muslihuddîn: *Metn-i Kâmil-i Dîvân-ı Şeyh-i Ecell Sa'di-yi Şîrâzî: Gulistan ve Bostan ve Mecâlis...*, haz. Muzâhîr-i Musaffâ, Tahran, Kânûn-ı Ma'rîfet, t.y.
- Sûdî Bosnevî, Ahmed: *Şerh-i Bostân*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288.
- Şemseddin Samî, *Kamûsu'l-a'lâm*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1311.
- Tâhirü'l-Mevlevî, *Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti*, İstanbul 1327.
- Tebrîzî, Muhammed Huseyn b. Halef: *Burhân-ı Kâtî*, yay. haz. Muhammed-i Muîn, çâp-ı çahârom, Tahran, Kitâbfürûş-ı İbni Sînâ, 1342 hş.

⁴⁵ Atalay, a.g.e., s. 666-668.